

25-ТА РІЧНИЦЯ РЕВОЛЮЦІЇ НА ГРАНІТІ. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВІДЗНАЧЕННЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Сьогодні, коли Україна веде боротьбу за збереження власної незалежності, варто частіше згадувати ті події, які стали початком краху комуністичного режиму та відновлення незалежності у 1991 році.

З метою утвердження в Україні ідеалів свободи і демократії, вшанування патріотизму і мужності української молоді, яка у жовтні 1990 року стала на захист прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів Українського народу, а також на виконання Закону України “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у ХХ столітті” від 09.04.2015 року та Указу Президента України “Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді” від 12.06.2015 року № 334, у жовтні 2015 року доцільно провести в загальноосвітніх закладах України заходи, присвячені 25-й річниці Революції на граніті.

Враховуючи історичне значення Революції на граніті у справі здобуття Україною незалежності, варто більш детально говорити про події 2–17 жовтня 1990 року, коли більше 150 студентів-мітингувальників “кинули” власне життя і здоров’я на київський холодний граніт.

Історична довідка

Студентській революції 1990 року, або Революції на граніті, передували події, які сталися в Україні у 80-х роках.

Період перебудови в УРСР (1985–1991 роки) відзначився різкими змінами в усіх сферах суспільного життя. Відчутно поглиблювалась соціально-економічна криза. Крім того, цей процес призвів до початку

глобальних змін у політичній системі. Унаслідок політики демократизації і гласності постало багато громадських організацій, спілок і товариств, метою яких була боротьба за ліквідацію монополії впливу комуністичної ідеології на суспільне життя. Ініціативний комітет зі створення Української студентської спілки (далі – УСС) розпочав діяльність у серпні 1989 року під час походу козацькими місцями, організованого студентами Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка.

Першою справжньою перевіркою організаційних можливостей щойно створених студентських організацій, зокрема УСС, стала акція студентського єднання у лютому 1990 року. Спершу запланована як страйк, вона надалі проводилася у різноманітних формах. Страйки, мітинги та пікети проводилися у вищих навчальних закладах Києва, Львова, Харкова, Чернівців, Дніпропетровська, Дніпродзержинська. Документи, зокрема відозви організаторів, свідчать, що студенти висували не лише економічні, а й політичні вимоги.

У березні 1990 року в Україні було проведено перші “альтернативні” вибори до Верховної Ради УРСР, за результатами яких сформовано прокомуністичну більшість – “групу 239” та демократичну опозицію – Народну Раду, що складалася переважно з українських дисидентів. 16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР проголосила Декларацію про державний суверенітет України, чим розпочала новий етап боротьби українців за незалежну державу. Піком протистояння між комуністичним режимом і демократичною опозицією стала акція протесту та голодування студентської молоді у Києві на площі Жовтневої революції (нині – Майдан Незалежності), відома як Революція на граніті.

На початку 90-х років масові акції протесту проходили у багатьох республіках СРСР, проте в Україні особливістю Революції на граніті було те, що її рушійною силою були не політики, а студентська молодь.

Ідея проведення акції протесту та голодування зародилася влітку 1990 року всередовищі УСС в Києві. Замисел швидко підхопило Студентське братство Львова. Було обрано співголів акції, якими стали: Олесь Доній (голова УСС Києва), Маркіян Іващишин (голова Студентського братства Львова), Олег Барков (голова УСС Дніпродзержинська). Комендантом наметового містечка обрали студента IV курсу Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка Т.Корпала.

11 вересня Верховна Рада УРСР прийняла рішення про заборону проведення будь-яких мітингів у відстані одного кілометра біля будівлі парламенту, однак 2 жовтня акція протесту все одно розпочалася. Зранку того дня кілька десятків активістів зібрались на площі Жовтневої революції і, розстеливши на граніті матраци та спальники, розпочали голодування. Трохи згодом з'явилися плакати із гаслами. Ввечері було розгорнуто наметове містечко, яке мало чітку організацію. Усі рішення приймалися Координаційною Радою табору, основні питання вирішували 12 осіб. Були окремо намети для прес-групи (за зв'язки з громадськістю відповідали Сергій Башук та Олег Кузан), а також медслужби (Олег Тягнибок та Тарас Семущак). Було організовано також охорону наметового містечка (керував Андрій Кліщ). Міліція так і не наважилась розігнати демонстрантів, а згодом Київська міська рада дала дозвіл на проведення масових акцій в центрі міста.

Наступного дня з голодуючими зустрілись представники Верховної Ради УРСР, працівники Міністерства вищої і середньої освіти, політики, зокрема – Ігор Юхновський – голова опозиції групи Народна Рада у парламенті. Студентами було проголошено основні вимоги:

- 1) відставка голови Ради Міністрів В. Масола;

- 2) проведення позачергових виборів Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше, аніж весною 1991 року;
- 3) прийняття постанови про націоналізацію майна КППС та ВЛКСМ в Україні;
- 4) відмова від підписання нового союзного договору;
- 5) повернення на територію республіки військовослужбовців, які проходять строкову службу за межами України, та забезпечення проходження військової служби на території республіки цього річного та наступних призовів.

У наступні дні до мітингувальників приєднувалася молодь з усіх куточків України. Всього голодувало близько 150 осіб, ще стільки ж допомагали. На захист студентів стали як прості кияни, які несли теплі речі й чай, так і багато українських діячів. Так, Олесь Гончар повністю підтримав вимоги студентів.

У 1990 році серед учасників голодування були студенти, багато з яких у майбутньому стали відомими громадськими діячами, політиками, очільниками міністерств, відомств, керівниками творчих гуртків і колективів, журналістами, музикантами, художниками, успішними підприємцями тощо.

9 жовтня відбувся круглий стіл за участю представників Верховної Ради УРСР та делегації протестуючих, яку очолив Олесь Доній. Наступного дня Верховна Рада УРСР відмовилась включити до порядку денного обговорення вимог, які висували студенти.

Вирішальні події відбулись протягом 12–17 жовтня. Більшість вишів Києва підтримали вимоги демонстрантів. Маніфестації пройшли у Львові та Луганську. Заклики до загальнонаціонального страйку були озвучені по телеканалу УТ–1.

Вже 17 жовтня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Постанову “Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року” – вимоги студентів було виконано. 23 жовтня 1990 року Верховна Рада України проголосувала за відставку В.Масола.

Революція на граніті 2–17 жовтня 1990 року – перший успішний ненасильницький політичний протест проти чинної комуністичної влади в УРСР, поштовх до демократизації українського суспільства.

Акції громадянської непокори, які охопили Україну в жовтні 1990 року, заклали традиції проведення демократичних акцій протесту, подальшим виразником яких стала Помаранчева революція та Революція Гідності.

Революція на граніті стала переломним моментом в утвердженні незалежності України, а молоде покоління вже на початку 90-х років засвідчило своє бажання і відстояло право жити у вільній демократичній державі. Юнацький ентузіазм, помножений на чітку та продуману організацію акцій, дав змогу проявити неабиякий політичний потенціал українського молодіжного руху, який змусив рахуватися з собою і тодішніх компартійних можновладців, і досвідчених діячів опозиції.

Мета проведення заходів, присвячених 25-й річниці Революції на граніті:

– пізнавальна: висвітлення для широкого учнівського загалу причин та особливостей перебігу революції; наголосити на внеску української молоді, яка у жовтні 1990 року стала на захист прав, свобод і національних інтересів Українського народу, у здобуття незалежності України;

– практична: сформувати й розвинути предметні, загальні та спеціально-історичні вміння; навички самоорганізації, критичного мислення;

– виховна: сприяти формуванню громадянських почуттів, свідомої, соціально активної молоді; збереженню пам'яті про борців за незалежність України, консолідації учнів навколо ідеї захисту України.

Рекомендації щодо форми, методів і прийомів проведення

Заходи, присвячені Революції на граніті, рекомендуємо проводити в загальноосвітніх навчальних закладах з 2 до 17 жовтня, що пов'язано із періодом тривалості цієї події. Методичні рекомендації можуть бути використані до вивчення теми “Розпад Радянського Союзу й проголошення незалежності України (1985–1991 рр.)”.

Обираючи місце, форми, методи та прийоми проведення заходів, педагогам слід враховувати вікові особливості учнів, забезпечення класу (школи) технічними засобами навчання. Заходи, присвячені 25-й річниці Революції на граніті, можуть бути проведені на рівні навчального закладу, кількох паралельних класів та / або на рівні класу.

Процес підготовки й організації відзначення 25-ї річниці Революції має ґрунтуватися на принципах і засадах творчої самореалізації учнів; врахування вікових і психологічних особливостей учнів; актуальності теми та змісту заходу; залучення до роботи всіх учнів класу; відповідності прийомів навчання формі заходу; застосування різних джерел знань і відповідного обладнання; креативності та новаторства; інтегрованості, інтерактивності й емоційності. Ця робота має проводитися комплексно, спільними зусиллями освітніх закладів, громадських, благодійних організацій та об'єднань, сім'ї, органів державного управління, музеїв, бібліотек тощо. Заходи можуть бути відкритими для паралельних класів, учнів певної вікової категорії, батьківської спільноти тощо, проведені в урочистій атмосфері із залученням української символіки (святково прибране приміщення й учасники).

Рекомендовані форми і методи проведення заходів:

Для учнів основної школи: 1) година спілкування або демократичний діалог, реалізація проекту “Заради незалежності!”; 2) літературна майстерня / салон (у рамках інтегрованого уроку); 3) конкурс інсценізації; 4) відеоурок з подальшим обговоренням; 5) комбінований урок (використання різного обладнання, презентації, відео-, аудіоматеріалів, свідчень учасників Революції (див. додаток 1) з подальшим обговоренням тощо); 6) конкурсно-ігровий урок; 7) ситуативно-рольові ігри; 8) диспути і дискусії; 9) уявна подорож / екскурсія.

Для учнів старшої школи: 1) усний журнал; 2) соціально-проектна діяльність; 3) урок самоврядування; 4) інтелектуальний атракціон; 5) методи відкритої трибуни; 6) створення ситуації вибору та аналізу конфлікту; 7) прес-конференція; 8) телеміст; 9) флеш-моб на підтримку суспільного руху; 10) урок-інтерв’ю; 11) урок презентація; 12) фестиваль “Вільний музичний простір” або “Територія музики” (див. додаток 2); 13) круглий стіл/семінар.

Але слід зазначити, що форми і методи, які рекомендовані для використання в основній школі, можуть застосовуватися і серед учнів старшої школи на розсуд учителя й організаторів.

Орієнтовна тематика заходів

Під час підготовки матеріалу та вибору форми заходів, присвячених 25-й річниці Революції на граніті, рекомендуємо приділити особливу увагу таким питанням: причини та ідеологічні підвалини Революції на граніті; основні події, які відбулися протягом 2–17 жовтня 1990 року в Києві; суспільна реакція в регіонах України на національне піднесення студентської молоді; внесок активістів-мітингувальників у здобуття Україною незалежності у 1991 році.

У зв'язку з цим пропонуємо орієнтовну тематику для заходів:

- “Борітеся й поборете – вам Бог помагає...”.
- “Будьте реалістами – вимагайте неможливого”.
- “Український патріотизм проти комуністичної системи”.
- “Революція на граніті. Перший майдан”.
- “Революція на граніті – Свято Воскресаючого Духу”.
- “Акції протесту 90-го. Мета і методи боротьби”.
- “Молодь у боротьбі за відновлення української державності:

Революція на граніті. Помаранчева революція. Революція Гідності”.

Додаток 1

Активісти згадують...

Про незалежність:

“Революція, безкровна, цивілізована, оформлена в колони юних – майбутнє України – зробила за цих два тижні голодування велетенський крок вперед” – І.Островський, Є. Черненко “Великий злам. Хроніка революції на граніті” – 1990.

“Починалося все з великого натхнення, а завершилося втраченим шансом для країни. Проукраїнські депутати не підтримували наші вимоги щодо перевиборів до Верховної Ради. Вони раділи наявній у них на той час третині місць, ми ж розуміли – для можливості прийняття рішень потрібен 51 відсоток голосів. Владу слід було брати тоді. Це був невеликий проміжок часу, коли комуністична сила похитнулася, а суспільство прагнуло змін. Більше такої нагоди не випало. Студенти те розуміли, а депутати – ні, але постраждали не студенти, а вся країна” – О. Доній.

“Ми однак в меншості, нам треба ще довго боротися, але народ вже почав замислюватися про незалежність України, хоча раніше це мало кому могло спасти на думку. Після ж голодування ідея незалежності почала активно обговорюватися” – М.Свистович.

“Всі ми збулися. Всі ми сталися. І ось уже знов стоїмо на тих же самих засадах 24 роки після початку Революції” – В. Рог.

“Те, що ми мали зробити на голодуванні, ми все зробили і можна сподіватись, що сьогодні є результати наших дій. Не варто жити старими вчинками, потрібно робити щось нове!” – А.Салюк.

“Настав час вибору: або ми доб’ємось незалежної демократичної України, або так і залишимося колонією імперії, духовно бідним, зденаціоналізованим народом” – І. Островський, Є. Черненко “Великий злам. Хроніка революції на граніті” – 1990.

“Акція носила характер “за”, а не “проти”. Провідною була ідея свободи для всієї української нації, яка народжувалась якраз тоді, і в цьому не було нічого вульгарно націоналістичного” – В.Кіпіані.

Про революцію:

“Акцію придумали в гуртожитку філософського факультету університету імені Тараса Шевченка, в кімнаті В’ячеслава Кириленка. Про основні події революції знало, посуті, троє людей” – О. Доній.

“Сьогодні площа Жовтневої революції, де розмістилося наметове містечко студентів, нагадує вибухонебезпечний механізм. Хитання збуджують всю республіку, а її серце сьогодні, даруйте, шановні депутати, все-таки не в парламенті, а тут, поряд з голодуючими студентами...” – І.Островський, Є.Черненко “Великий злам. Хроніка революції на граніті” – 1990.

“Із самого голодування мені найбільше запам’яталось єднання молодих демократичних сил. До того Київ лякали “бандерівською загрозою”. А в жовтні 1990 року, вперше, на демонстрації зібралося все студентство вузів та технікумів міста, а також учні старших класів київських шкіл. Це було колосальне єднання представників тодішнього молодого покоління” – І. Островський, Є. Черненко “Великий злам. Хроніка революції на граніті” – 1990.

“Усі студенти-голодуючі тримаються мужньо, хоч самопочуття їх далеко не однакове. Змінюється вигляд облич зовнішньо, проте змінюється з їхньою позицією і політичне обличчя України”; “...ЦК компартії в паніці дав на заводські парткоми: дайте своїм робочим горілки, хай розгонять тих сопляків! – розрахунок на “інертну масу”. А маса раптом перестала бути інертною. “Це наші діти!”- заявив у відповідь і “червоний Арсенал”, і завод “Більшовик”, і “Ленінська кузня” – І. Островський, Є.Черненко “Великий злам. Хроніка революції на граніті” – 1990.

“Всі знали, що у голодування треба входити. Але ніхто цього не робив. І потім у всіх почалися проблеми, завороти кишок, внутрішня інтоксикація організму. Всіх забрала швидка. Ми знали, що під час голодування потрібно пити теплу воду. Але на третій день цього вже ніхто не робив, бо від теплої нудило. Тому пили холодну воду. На шостий день нудило вже й від холодної. Тоді з’являється присмак оцту в роті – організм починає спалювати жири. Також у всіх падав цукор і тиск. З голодування більшість вже виходила за правилами” – М.Свистович.

“Я не знаю психічно здорову людину, яка не боїться, що її поб’ють, або що вона помре. Тільки є питання страху, а є питання мети. І так, було страшно, але ми усвідомлювали, чому ми це робимо” – А.Салюк.

“Це був десятий день голодування і не було жодної реакції. Тоді майже половина студентів виступила з ідеєю про самоспалення. Це було просто неймовірно, ці люди усвідомлювали, що там, на граніті, їхнє життя може закінчитися” – М.Іващишин.

“Кожного дня нас перевіряли, брали аналізи, які показували, хто голодує, а хто ні. Якщо аналізи показували, що людина їсть, її виганяли. Наприкінці голодуючих було купа – більше 200. Навіть стояла черга з тих, хто хотів приєднатися до голодування, але ми вже не брали, бо не було, де їх дівати. Тільки в тому разі, як хтось вибував, заходив новий” – М. Свистович.

“До нас приходили КГБісти і казали, що довго терпіти не будуть і подавлять танками. Навіть намагалися нацькувати афганців, які мітингували

за свої права (їм обіцяли виконати їхні вимоги, якщо вони нас розженуть, але врешті-решт вони до нас приєднались, бо серед нас теж були афганці). Тому ми постійно очікували, що буде якийсь напад. Ми були готові до всього. І ти не знаєш, що буде. Увесь час переслідують думки про смерть” – М.Свистович.

“Була спроба замінувати наметове містечко. Це було, здається, 15-го, пізно ввечері. Прийшла міліція й повідомила: поступила інформація, що табір заміновано. Напруга була неймовірна. Якраз відбувались останні перемовини в парламенті. Керівництво табору наказало вийти і заховатися за пам’ятником Жовтневої революції, який тоді був приблизно на тому місці, де тепер височіє скляна стіна “Глобуса”. Але розуміючи, що може початися захоплення табору, охорона наметового містечка лягла по кордону табору, тримаючись за руки. Якби міліція побігла захоплювати намети, то вони стали б на заваді. А ми бачили це з-за пам’ятника, метрів зі ста. Нам було дуже смішно, що ми сховалися за Леніним. Але так нічого не знайшли — і ми повернулись на ніч до наметів” – В.Кіпіані.

“Ми не сиділи і не лежали на Майдані постійно – ходили по університетах, заводах – піднімали народ. Останній день голодування зустрів на заводі “Буревісник”. У нас були такі мобільні групи, які їздили по підприємствах... Приїхали на збори колективу. Нас посадили за стіл, поставили воду у трилітрових банках (зустріч тривала години три, і за цей час свою банку я всю спорожнив). У залі в перших рядах сіли комуністи з парткому. Деякі навмисно їли смачні канапки з ковбасою, баликами, ікрою. Періодично пропонували нам. Це щоб вивести з рівноваги. Вони сперечалися з нами, але ми все-одно загітували робітників на страйк, приїхали щасливі назад і побачили натовп значно щасливіших за нас людей. Виявилось, що ми щойно перемогли. От тільки загітували людей на страйк, а тут – перемога” – М.Свистович.

Про комуністичну систему:

“У безсилій злобі відходить кривава комуністична епоха” – І. Островський, Є.Черненко “Великий злам. Хроніка революції на граніті” – 1990.

“Смисл Революції на граніті – це загальнонаціональне пробудження від тривалої і згубної для України радянської комуністичної сплячки, ініційоване молоддю як рушієм історичних перетворень і колективним борцем за соціальні ідеали. Приклад самопожертви, що змінила рух історії, об’єднала суспільство в єдиному ідейному пориві” – І. Островський, Є. Черненко “Великий злам. Хроніка революції на граніті” – 1990.

“Революція на граніті залишиться прикладом того, що навіть для найбезжаліснішої тоталітарної системи приходить час, коли вона перетворюється на гнилу стіну. І тоді її цілком здатні здолати молоді люди, озброєні лише справедливою ідеєю, єдністю і бажанням перемогти” – І. Островський, Є. Черненко “Великий злам. Хроніка революції на граніті” – 1990.

“Голодування стало центральною подією, і взагалі без цього голодування не було б незалежної України. Тоді мав бути підписаний союзний договір, який зробив би вихід республіки зі складу СРСР фактично неможливим. В цьому новому союзному договорі був прописаний механізм, який був настільки складним, що практично здійснити вихід було неможливо... Тому не підписання Україною нового союзного договору було головною умовою голодування” – М.Свистович.

Додаток 2

«Іти ще довго...»

Пісні у виконанні та під авторством учасників Революції на граніті

Марічка Бурмака:

“В ярмах туги” (сл. М.Філянський, муз. М. Бурмака)

“Сніг в гаю” (сл. О.Олесь, муз. М. Бурмака)

“Ой не квітни, весно” (сл. О.Олесь, муз. М. Бурмака)

“Іти ще довго” (сл. М.Йогансен, муз. М. Бурмака)

“Ми йдемо” (сл., муз. М. Бурмака, М.Павлів)

“Він іде по воді” (присвята Героям Майдану) (сл., муз. М. Бурмака)

Андрій Хавунка:

“Чорний ворон” (автори невідомі)

“Хмари грізніше зійшлися над головами” (сл., муз. І.Особік)

“Задивлюсь у твої зіниці” (Моя Україна) (сл. В.Симоненко, муз. – композитор невідомий)

Едуард Драч:

“В чужині не родяться пісні” (сл., муз. Е.Драч)

“Віддайте мову” (сл., муз. Е.Драч)

“Грай кобзарю” (сл., муз. Е.Драч)

Тарас Петриненко:

“Я професійний раб” (сл., муз. Т. Петриненко)

Додаток 3

Корисні інтернет-посилання:

Інтернет-публікації:

1. Андрікевич Н. “Революція на граніті – це одні з найщасливіших днів мого життя, – Віктор Рог” [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / Н. Андрікевич. Режим доступу: <http://soli.com.ua/2013/10/14/revolyutsiya-na-hraniti-tse-odni-z-najshchaslyvishyh-dniv-moho-zhyttya-viktor-roh/#.VeRNGiXtIHw>

2. Базилівська О. “Олесь Доній: революцію задумали в гуртожитку філософського факультету” [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / О. Базилівська. Режим

доступу: <http://soli.com.ua/2013/10/14/oles-donij-revoljutsiyu-zadumaly-v-hurtozhytku-filosofskoho-fakultetu/#.VeRNDiXtlHw>

3. Вишницька А. “Революція на граніті: Ми були циніками, які загинули б заради ідеї– Михайло Свистович” [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / А. Вишницька. Режим доступу: <http://soli.com.ua/2013/10/07/revolyutsiyu-na-hraniti-my-buly-tsynikamy-yaki-zahynuly-b-zarady-ideji-myhajlo-svystovych/#.VeRHJSXtlHx>

4. Возняк В. “Революція на граніті: Ми з великою радістю чекали побоїща – Тарас Прохасько” [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / В. Возняк. Режим доступу: <http://soli.com.ua/2013/10/17/revolyutsiyu-na-hraniti-my-z-velykoju-radisty-chekaly-pobojischa-taras-prohasko/#.VeRMeyXtlHw>

5. Ізотова В. “Революція на граніті – це перевірка оточення – Андрій Салюк” [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / В. Ізотова. Режим доступу: <http://soli.com.ua/2013/10/10/revolyutsiya-na-hraniti-tse-perevirka-otochennya-andrij-salyuk/#.VeRMkyXtlHw>

6. Капшученко Ю. “Колись – “на граніті”, зараз – “на прицілі”: до річниці революції” [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / Ю. Капшученко. Режим доступу: <http://soli.com.ua/2014/10/01/kolys-na-hraniti-zaraz-na-prytsili-dorichnytsi-revoljutsiji/#.VeRMkiXtlHw>

7. Капшученко Ю. “Революція на граніті – втрачений шанс для України, – Олесь Доній” [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / Ю. Капшученко. Режим доступу: <http://soli.com.ua/2013/10/17/revolyutsiya-na-hraniti-vtrachenyj-shans-dlya-ukrajiny-oles-donij/#.VeRMiyXtlHw>

8. Капшученко Ю. “Революція на граніті — це потяг, який мене зачепив, — Вахтанг Кіпіані” [Електронний ресурс] // Молодіжна інформаційна спільнота / Ю. Капшученко. Режим

доступу: <http://soli.com.ua/2013/10/04/revolyutsiya-na-hraniti-tse-potyah-yakuj-mene-zachepuv-vahtanh-kipiani/#.VeRNECXtIHw>

9. Матвійчук Я. Революція на граніті: незроблені уроки [Електронний ресурс] // Радіо Свобода / Я. Матвійчук. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2176460.html>

10. Революція на граніті в обличчях – світлини учасників протесту [Електронний ресурс] // Газета.ua. – 17.10.2014 – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history/_revolyuciya-na-graniti-v-oblichchyah-svitlini-uchasnikiv-protestu/587360

11. Революція на граніті. У кожного своя революція [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://revnagraniti.wordpress.com/>

12. Фотохроніка студентської революції 1990 року [Електронний ресурс] // Історична правда. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2010/10/2/627/>

13. “24 роки тому студентська “революція на граніті” перемогла комуністичну систему” [Електронний ресурс] // Газета.ua. – 17.10.2014. Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history/_24-roki-tomu-studentska-revolyuciya-na-graniti-peremogla-komunistichnu-sistemu/587188

Відеоматеріали:

1. Буковський С. “Україна: точка відліку” [Електронний відеоресурс] / С. Буковський. – 2011. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=GxEa_9Q3JQA

2. “Гайд-парк по-київськи” [Електронний відеоресурс] // Українська студія телевізійних фільмів. – 1990. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/videos/2011/08/24/53284/>

3. Олесь Доній про Революцію на граніті [Електронний відеоресурс] // Громадське телебачення. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=cmqQ7ZdKxsw>

4. Чайка Л. “16 днів. Революція на граніті” [Електронний відеоресурс]
// студія “Диваки” / Л. Чайка – 2011. Режим
доступу: https://www.youtube.com/watch?v=7NY_icyX2Tg